

UDK:091

Muxabbat QURBONOVA,
Andijon davlat tibbiyot instituti o'qituvchisi

Falsafa fanlari doktori, dotsent O. Uroкова taqrizi asosida

O'ZBEKISTONDA DEMOGRAFIK JARAYONLAR EVOLYUSIYASI VA DINAMIKASINING IJTIMOIIY FALSAFIY TAHLILI

Аннотация

Mazkur maqolada O'zbekistondagi demografik jarayonlarning tarixiy rivojlanish bosqichlari, ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy omillar ta'sirida shakllangan dinamikasi falsafiy nuqtai nazardan tahlil etiladi. Demografik o'sish, urbanizatsiya, mehnat migratsiyasi, yoshlar va ayollar salmog'ining ortishi kabi omillar jamiyat taraqqiyotiga qanday ta'sir ko'rsatayotgani falsafiy asosda yoritiladi. Shuningdek, demografik barqarorlik va ijtimoiy uyg'unlik o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: Demografik jarayon, ijtimoiy-falsafiy tahlil, aholi tarkibi, urbanizatsiya, migratsiya, yoshlar, gender dinamikasi, barqarorlik, taraqqiyot.

ЭВОЛЮЦИЯ ДЕМОГРАФИЧЕСКИХ ПРОЦЕССОВ И ДИНАМИКИ В УЗБЕКИСТАНЕ СОЦИАЛЬНО- ФИЛОСОФСКИЙ АНАЛИЗ

Аннотация

В данной статье с философской точки зрения анализируются исторические этапы развития демографических процессов в Узбекистане, а также их динамика, сформировавшаяся под воздействием социально-экономических и культурных факторов. Рассматривается влияние таких факторов, как демографический рост, урбанизация, трудовая миграция, увеличение доли молодежи и женщин, на развитие общества. Кроме того, исследуется взаимосвязь между демографической стабильностью и социальной гармонией.

Ключевые слова: Демографический процесс, социально-философский анализ, состав населения, урбанизация, миграция, молодежь, гендерная динамика, стабильность, развитие.

EVOLUTION OF DEMOGRAPHIC PROCESSES AND DYNAMICS IN UZBEKISTAN SOCIAL-PHILOSOPHICAL ANALYSIS

Annotation

This article analyzes the historical stages of demographic processes in Uzbekistan and their dynamics, shaped by socio-economic and cultural factors, from a philosophical perspective. It explores how factors such as demographic growth, urbanization, labor migration, and the increasing proportion of youth and women influence societal development on a philosophical basis. Additionally, the interrelation between demographic stability and social harmony is examined.

Key words: Demographic process, socio-philosophical analysis, population composition, urbanization, migration, youth, gender dynamics, stability, development.

Kirish. Demografik jarayonlar har qanday jamiyatning ijtimoiy, siyosiy va iqtisodiy taraqqiyotiga kuchli ta'sir ko'rsatadi. Aholi sonining o'sishi, uning hududiy taqsimlanishi, yosh va jins tarkibi, migratsion harakatlar — bularning barchasi nafaqat statistika, balki falsafiy tahlilni ham talab qiluvchi ijtimoiy hodisalardir. O'zbekiston mustaqillikka erishganidan so'ng demografik rivojlanish yangi bosqichga o'tdi: aholining o'sish sur'ati yuqorilab bordi, urbanizatsiya jarayonlari faollashdi, tashqi mehnat migratsiyasi kengaydi.

Adabiyotlar sharhi. G'ofurovning fikricha, O'zbekistondagi demografik jarayonlar faqat statistik o'zgarishlar emas, balki jamiyatning o'zini anglash, qadriyatlar tizimi va ijtimoiy hayot falsafasini ifodalovchi murakkab hodisadir. U o'z asarida demografik o'sish, aholi sonining tarkibiy o'zgarishi va ijtimoiy tizimlar o'rtasidagi bog'liqlikka alohida e'tibor qaratadi. G'ofurov demografiyani milliy rivojlanish strategiyasining asosi deb baholaydi [1].

Tursunovanning tadqiqotida urbanizatsiya jarayonining demografik dinamikaga ta'siri falsafiy-ijtimoiy tahlil asosida yoritilgan. Uning fikricha, aholining shahar hududlariga ko'chishi nafaqat hududiy taqsimotda, balki qadriyatlar o'zgarishida ham muhim rol o'ynaydi. Tursunova urbanizatsiyani inson hayoti sifati bilan bevosita bog'laydi [2]. Mahmudovning asarida, demografik o'sish va jamiyatdagi ijtimoiy tenglik o'rtasidagi bog'liqlik yoritilgan. U demografik siyosatni axloqiy mas'uliyat bilan uyg'unlashtirish zarurligini ta'kidlab, bu borada jamiyat ongidagi o'zgarishlar muhimligini urg'ulaydi. Mahmudovning fikricha, demografik barqarorlik ijtimoiy adolat bilan chambarchas bog'liq [3]. Sa'dullayevning fikricha, yoshlarga oid demografik

ko'rsatkichlar O'zbekiston ijtimoiy taraqqiyotida strategik ustuvorlik kasb etmoqda. Uning tadqiqotida yoshlarning iqtisodiy faolligi, ta'lim darajasi va ijtimoiy faolligi demografik salohiyatning asosiy belgilari sifatida talqin etilgan [5]. Baxtiyorovning asarida, ayollar ijtimoiy faolligining demografik natijalarga ta'siri yoritiladi. U ayollarning bandligi, sog'lom turmush tarzi va ta'lim darajasi bilan aholi salomatligi, tug'ilish ko'rsatkichlari va oila barqarorligi o'rtasidagi bog'liqlikka e'tibor qaratadi. Baxtiyorovning fikricha, gender tengligi demografik muvozanatni ta'minlovchi muhim omildir [6].

Saidovning falsafiy mulohazalarida, barqaror taraqqiyot tushunchasi orqali demografik jarayonlarga kengroq nazar tashlanadi. Unga ko'ra, har qanday demografik siyosat faqat iqtisodiy emas, balki madaniy va axloqiy omillarga tayangan holda amalga oshirilishi zarur. Saidov demografiyani milliy qadriyatlar tizimi bilan uyg'un holda ko'rib chiqadi [8].

UNFPA hisobotlariga ko'ra, O'zbekiston aholisining yosh tarkibi, migratsion harakati va tug'ilish darajasi global tendensiyalardan farq qiladi. Hisobotda aytilishicha, mavjud demografik imkoniyatlar davlat tomonidan ijtimoiy infratuzilmalarni rivojlantirish orqali samarali boshqarilishi kerak [7].

O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi ma'lumotlariga asoslanib, maqolada keltirilgan raqamlar demografik o'sish sur'atlari, migratsiya miqyosi va aholining hududiy joylashuvi bo'yicha asosiy faktlarni ko'rsatadi. Bu statistik ma'lumotlar falsafiy tahlil uchun empirik zamin bo'lib xizmat qiladi [4].

Tadqiqot metodologiyasi empirik tahlil. O'zbekistonda demografik jarayonlar quyidagi tarixiy bosqichlarda shakllangan:

Sovet davri (1920–1990): Aholining o'sish sur'atlari nazorat ostida bo'lgan. Rejalashtirilgan siyosat, industrializatsiya va ko'p bolalik targ'ib qilangan.

Mustaqillikdan so'nggi davr (1991–2020): Yangi ijtimoiy-siyosiy va iqtisodiy muhit shakllandi. Bozor iqtisodiyoti, xususiy sektor rivoji, iqtisodiy migratsiya va tug'ilish ko'rsatkichlaridagi o'zgarishlar aholi dinamikasiga sezilarli ta'sir ko'rsatdi.

Yangi O'zbekiston davri (2021-yildan hozirgacha): Davlat siyosatida demografik barqarorlik, sog'lom avlod, gender tengligi va yoshlar salohiyatiga alohida e'tibor berilmoqda. Oilaviy siyosat, ayollar bandligi, yoshlarga imkoniyatlar yaratish kabi yo'nalishlar aholining sifat ko'rsatkichlariga e'tibor qaratilayotganidan dalolat beradi. Demografik jarayonlarning ushbu bosqichlari har bir davrning ijtimoiy-falsafiy asoslari bilan uzviy bog'liq: jamiyat hayotida insonning o'rni, qadri va mas'uliyati tobora chuqurlashib bormoqda.

Bugungi kunda O'zbekistondagi demografik jarayonlarga quyidagi omillar ta'sir ko'rsatmoqda:

Yoshlar salmog'ining yuqoriligi – O'zbekiston aholisi tarkibida yoshlar (18–30 yosh) yuqori ulushni tashkil etadi. Bu esa iqtisodiy faollik, ta'lim, bandlik va innovatsiya siyosatiga bevosita ta'sir qilmoqda.

Tashqi mehnat migratsiyasi – millionlab fuqarolar mehnat migratsiyasida ishtirok etmoqda. Bu esa oila strukturasida, jamiyatdagi gender rollarida va iqtisodiy tarmoqlarda o'zgarishlarga olib kelmoqda.

Shahar va qishloq nisbati – urbanizatsiya jarayonlari kuchaymoqda. Aholining yirik shaharlarga ko'chishi turmush tarzi va ijtimoiy munosabatlar modelini o'zgartirmoqda.

Tug'ilish va o'lim ko'rsatkichlari – sog'liqni saqlash, ona va bola salomatligi bo'yicha olib borilayotgan chora-tadbirlar ijobiy natijalar bermoqda.

Bu omillar demografiyani oddiy statistik ko'rsatkichdan ijtimoiy ong, axloqiy qadriyatlar va madaniy muhit bilan bog'liq murakkab hodisaga aylantiradi.

Demografik o'sish yoki kamayish — bu oddiy raqamlar emas, balki jamiyatning o'z hayoti, kelajagi, mavjudligi haqidagi qarashidir. Shuning uchun demografik dinamikani ijtimoiy-falsafiy jihatdan quyidagicha talqin qilish mumkin:

Inson qadriyatining markaziy o'rni: Demografik siyosat jamiyatda inson hayotining qadriyat sifatida qaralishini aks ettiradi.

Barqaror rivojlanish va avlodlar uzviyligi: Aholi o'sishi bilan bog'liq masalalar ekologiya, iqtisodiyot va ijtimoiy infratuzilmaga bosim sifatida emas, balki jamiyatning yangilanish resursi sifatida ko'riladi.

Gender va oilaviy qadriyatlar: O'zbek jamiyatida ayolning ijtimoiy faolligi, ta'limli va band bo'lishi demografik barqarorlikni ta'minlovchi muhim omil sifatida talqin etiladi.

Jamiyat ongining evolyusiyasi: Har bir demografik o'zgarish — bu jamiyat ongidagi o'zgarishning belgisi, ayni paytda yangi axloqiy, siyosiy va madaniy yondashuvlarni talab qiluvchi holatdir.

Natijalar. O'zbekiston jamiyati o'zining qadimiy oilaparvarlik an'analari, ajdodlardan meros bo'lib qolgan qadriyatlari orqali doimo demografik barqarorlikni ta'minlab kelgan. Falsafiy nuqta nazardan qaranganda, demografik o'sish nafaqat biologik va iqtisodiy omil, balki milliy o'zlikni saqlab qolish vositasi sifatida ham qaraladi.

Oila – jamiyatning eng kichik, ammo eng muhim ijtimoiy birligi sifatida yangi avlodni tarbiyalovchi va uzviylikni ta'minlovchi zamin bo'lib xizmat qiladi.

Ma'naviy qadriyatlar, diniy e'tiqodlar, ota-onaga hurmat, farzandni ko'p qilish istagi kabi tushunchalar demografik modelni belgilovchi ijtimoiy kuchlardandir.

Bunday qadriyatlar orqali faqat son jihatdan emas, balki sifatli inson kapitali shakllanadi, bu esa jamiyat barqarorligi va taraqqiyotining tayanchidir.

Demografik o'sish O'zbekistonning ayrim hududlarida ekologik yuklamani kuchaytirmoqda. Bu esa aholining joylashuvi,

yashash sifati va tabiiy resurslardan foydalanishdagi ijtimoiy mas'uliyatni talab etadi.

Falsafiy jihatdan, inson – tabiat – jamiyat o'rtasidagi uyg'unlik saqlanishi kerak.

O'zbekistonning janubiy va g'arbiy mintaqalarida suv resurslari, iqlim o'zgarishi, yer sharoiti demografik zichlikka qarab differensial yondashuvni talab etadi.

Demografik barqarorlikni ekologik barqarorlik bilan uyg'unlashtirish — bu ijtimoiy ong darajasining ko'tarilishi bilan chambarchas bog'liq.

Shu sabab, demografik siyosatda ekologik muvozanatni inobatga olgan falsafiy yondashuvlar zarur.

Zamonaviy dunyoda demografik siyosat ko'plab davlatlarda milliy xavfsizlik masalasi sifatida ko'rilmogda. O'zbekiston ham bundan mustasno emas. Aholining haddan tashqari tez o'sishi yoki teskari yo'nalishda kamayishi ijtimoiy muvozanatga tahdid solishi mumkin.

Xalq sonining o'sishi ta'lim, sog'liqni saqlash, uy-joy bilan ta'minlash kabi sohalarga bosimni kuchaytiradi.

Shuningdek, ishsizlik darajasining oshishi, migratsiya oqimlarining ko'payishi, ijtimoiy tengsizlik kuchayishi mumkin.

Shu bois, demografik siyosatda ehtiyotkorlik, oldindan rejalashtirish va falsafiy qarash asosida strategik yondashuv bo'lishi zarur.

Demografik xavfsizlik bu — ijtimoiy-iqtisodiy barqarorlik, milliy manfaatlar va madaniy yaxlitlikni ta'minlashda hal qiluvchi omildir.

O'zbekiston jamiyati uchun demografik barqarorlik masalasi faqat bugungi kun emas, balki kelajak avlod oldidagi mas'uliyat nuqtai nazaridan ham ko'rib chiqilishi zarur. Har bir yangi tug'ilayotgan avlod — bu jamiyatning genetik, madaniy va ijtimoiy davomiyligi kafolatidir.

Falsafiy jihatdan, demografik jarayonlar orqali jamiyat o'zini yangilaydi, hayot falsafasini meros sifatida avloddan avlodga uzatadi.

Shu sababli farzand tarbiyasi, yoshlar salohiyatini rivojlantirish va ularni ijtimoiy hayotga tayyorlash — faqat pedagogik emas, balki falsafiy-axloqiy masaladir.

Davlat tomonidan ilgari surilayotgan “inson qadri uchun” tamoyili demografik siyosatda ham namoyon bo'lishi lozim: har bir fuqaro hayoti muqaddas va qadrlidir.

Demografik siyosat shu ruhda olib borilsa, u nafaqat son, balki sifat jihatidan yuksak avlodni tarbiyalashga xizmat qiladi.

O'zbekiston sharoitida demografik jarayonlarning ijtimoiy-falsafiy barqarorligini ta'minlash uchun quyidagi ilmiy-amaliy yo'nalishlarni taklif qilish mumkin:

Demografik siyosatni hududiy differensial asosda olib borish – har bir viloyatning o'ziga xos demografik ko'rsatkichlari asosida alohida yondashuv zarur.

Ma'naviy-ma'rifiy yo'nalishdagi targ'ibotlar – demografik barqarorlik faqat iqtisodiy rag'bat bilan emas, balki ma'naviy ong bilan ta'minlanadi.

Ijtimoiy infratuzilmalarni demografik sur'atga moslashtirish – sog'liqni saqlash, ta'lim, uy-joy, transport kabi xizmatlarning sifatini o'sib borayotgan aholiga mos holga keltirish lozim.

Yoshlar va ayollar siyosatini demografik barqarorlik bilan bog'lash – oilaviy barqarorlik, bandlik va ta'lim integratsiyalashgan holda olib borilishi kerak.

Migratsion siyosatni optimallashtirish – tashqi mehnat migratsiyasi oqibatlari ijobiy boshqarish mexanizmlari ishlab chiqilishi zarur.

Demografik jarayon — bu raqamlar yig'indisi emas, balki millat hayotining falsafiy ifodasidir. Insonning tug'ilishi, yashashi, harakati va jamiyatda egallagan o'rni o'zida ijtimoiy ong, axloq, madaniyat va qadriyatlar uyg'unligini mujassam etadi. Demografik barqarorlik, bu — jamiyatdagi ijtimoiy adolat, barqaror taraqqiyot va milliy kelajak garovidir.

O'zbekiston ijtimoiy-falsafiy taraqqiyot yo'lida demografik siyosatni faqat ijtimoiy xizmatlar bilan emas, balki ma'naviy ong va strategik tafakkur bilan uyg'un holda yuritmoqligi zarur. Shu yo'ldagina barqaror, sog'lom va bilimli jamiyat shakllanishi mumkin. Bugungi globallashtirish va raqamli transformatsiya sharoitida demografik jarayonlar endilikda

nafaqat tabiiy harakatlar (tug'ilish, o'lim, migratsiya), balki axborot muhitidagi tendensiyalar bilan ham chambarchas bog'liq. Ayniqsa yoshlar demografik guruhida qarorlar — oila qurish, farzandli bo'lish, yashash joyini tanlash — ko'proq ijtimoiy tarmoqlar, ommaviy axborot vositalari va raqamli madaniyat ta'sirida shakllanmoqda.

Xulosa va munozara. O'zbekistonda demografik jarayonlarning evolyusiyasi faqat son jihatdan emas, balki falsafiy va ijtimoiy mazmun jihatidan ham jiddiy o'zgarishlar bilan

kechmoqda. Demografik o'sishning barqaror yo'nalishda davom etishi uchun davlat siyosatida inson kapitaliga sarmoya kiritish, sog'lom oila modelini qo'llab-quvvatlash, gender tenglikni ta'minlash, yoshlar salohiyatidan to'g'ri foydalanish, mehnat migratsiyasining ijobiy taraflarini rag'batlantirish muhim sanaladi. Falsafiy yondashuv orqali demografik jarayonlarni chuqur tahlil qilish kelajak avlodlar uchun mas'uliyatli va adolatli jamiyat qurishda muhim manbadir.

ADABIYOTLAR

1. G'ofurov, Z. (2021). O'zbekiston demografiyasining zamonaviy muammolari. – Toshkent: Iqtisodiyot.
2. Tursunova, M. (2020). Urbanizatsiya va ijtimoiy dinamikalar. – Samarqand: Fan va Taraqqiyot.
3. Mahmudov, A. (2019). Demografik rivojlanish: ijtimoiy-falsafiy yondashuvlar. – Toshkent: O'qituvchi.
4. O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi materiallari (2022).
5. Sa'dullayev, N. (2022). Yoshlar va demografik barqarorlik. – Andijon: Ma'naviyat.
6. Baxtiyorova, M. (2023). Ayollar va demografik o'zgarishlar. – Buxoro: Ijtimoiy izlanishlar markazi.
7. UNFPA (2021). O'zbekiston demografik prognozlari. – BMT nashri.